

Мовленнєвий розвиток дошкільників – запорука успіху навчання молодших школярів

У статті йдеться про важливі складові правильного мовлення дошкільників, яке є найважливішою передумовою успішного шкільного навчання. Подано поради для вихователів з питань підготовки дітей до вивчення рідної мови в школі.

Ключові слова: мовленнєвий розвиток; фонетичний слух; звуковий аналіз; збагачення словникового запасу; граматично правильне мовлення.

В.О.Сухомлинський перший в українській системі освіти і в педагогічній науці зробив неперевершений за своїм значенням внесок у розв'язання проблеми перспективності і наступності між дошкільною і початковою ланками освіти. Саме він побачив можливість і необхідність підготовки і залучення шестирічних дітей до педагогічно організованого навчання, створивши для них у Павлиші „школу радості”. І коли в 1975 році ми в Україні розпочали створення підготовчих класів із шестирічних учнів, передусім у сільській місцевості, досвід, набутий і так неформально описаний Василем Олександровичем у його „Школі радості”, став для нас неоціненним предметом вивчення.

У згаданій праці педагог застерігає, щоб його підготовчу роботу з дітьми, яка ґрунтувалася на їхньому всебічному мовленнєвому розвитку, не розглядали як новий метод навчання грамоти, який зможе замінити ті методи, що вироблені десятиліттями. Він просто спостерігав і бачив, якою тяжкою, стомлювальною і нецікавою працею стають для дитини перші дні її шкільного життя, які труднощі долає першокласник у процесі опанування таких необхідних для подальшого навчання навичок, як читання і письмо. Бачив, яку негативну роль виконує на цьому етапі шкільна оцінка. І робить висновок: „Вона (оцінка) повинна прийти до дитини тоді, коли вона вже буде розуміти залежність якості своєї розумової праці від особистих зусиль, затрачених на навчання. ... Оцінка повинна нагороджувати працелюбство, а не карати за лінь. Якщо учитель бачить в оцінці батіг, яким можна підігнати лінивого коня, а в четвірці і п'ятірці пряник, то дуже скоро діти зненавидять і батіг, і пряник”. І робить висновок, який стає дороговказом для нас, його послідовників – учителів, керівників шкіл та методичної служби і, врешті, стає нормою сучасної початкової освіти: „Двійка і одиниця – це дуже гострий і тонкий інструмент, який у мудрого, досвідченого вчителя початкових класів завжди лежить про запас, але він ним ніколи не користується”. Василь Олександрович вважає, що в початковій школі цей інструмент для того й має існувати, щоб ним ніколи не користуватися. І він дає розгорнуті поради, наводить конкретні приклади спостережень з дітьми в природі, організовує з ними спілкування, їхнє пізнання навколишньої дійсності, що забезпечує мовленнєвий і розумовий розвиток у їх органічному поєднанні.

У процесі організованих спостережень він спонукає дітей, по-перше, до висловлювань різних типів – розповіді, опису і міркування; по друге, до різних видів мовленнєвої діяльності. З цього ми робимо висновок, що Василь Олександрович у праці „Школа радості” не відкрив нового методу навчання грамоти (основний метод є звуковий аналітико-синтетичний, розроблений К.Д.Ушинським), а В.О. Сухомлинський описав один із методів навчання першокласників **рідної мови**. І сьогодні, йдучи за ним, програма з рідної мови в 1 класі не зводиться до елементарного навчання грамоти, а охоплює всі 4 змістові лінії, передбачені Державним стандартом початкової мовної освіти, насамперед, мовленнєву і соціокультурну, діяльнісну і мовну.

Мовленнєвий розвиток є однією з найважливіших складових формування дитячої особистості взагалі і, зокрема, її готовності до шкільного навчання. Спостереження свідчать, що нерідко про рівень готовності дитини до шкільного навчання судять за тим, якою мірою вона в дошкільному віці опанувала елементи грамоти: скільки букв вона знає і вміє впізнавати їх у таблиці алфавіту або в тексті; чи вміє читати склади, найпростіші за графічною будовою слова; у кращому випадку перевіряючого цікавить, чи вміє вона відтворювати звуки в почутих словах. Інші види мовленнєвих умінь, які становлять справжню основу успіхів майбутньої навчальної діяльності першокласника, і передусім мовленнєвої, інколи залишаються поза увагою тих, хто готує його або приймає до школи.

Доцільно взяти до уваги те, що сучасний процес удосконалення змісту і методів навчання української мови в початковій школі ґрунтується на нових досягненнях лінгвістичної науки,

зокрема, теорії тексту, а також психолінгвістики, предметом вивчення якої є закономірності сприйняття і породження висловлювань [4], які лягли в основу розвитку зв'язного мовлення школярів, яке до цього переважно спиралося на інтуїцію, мовне чуття, найчастіше – на зразок. Теорія мовленнєвої діяльності слугувала поштовхом для нових досліджень мовленнєвого розвитку дошкільників, молодших учнів, підлітків; її основні ідеї, пов'язані з чотирма фазами зв'язного висловлювання, стали активно застосовуватися методистами всіх освітніх рівнів у навчанні мови [1; 6]

З огляду на зазначене в роботі зі старшими дошкільниками, спрямованій на підготовку їх до систематичного шкільного навчання з шестирічного віку, у сфері мовленнєвого розвитку необхідно приділити увагу насамперед цим його найістотнішим складовим. Саме від них будуть значною мірою залежати успіхи шкільного навчання, в основі яких лежать такі види мовленнєвих дій, як слухання з розумінням почутого (аудіювання), говоріння, читання і письмо. За цими параметрами розвитку дитячого мовлення ми й побудуємо наші методичні рекомендації для вихователів дошкільних установ, з якими варто в доступній, популярній формі ознайомлювати батьків.

Перша складова системи роботи над мовленнєвим розвитком дошкільників полягає в **удосконаленні дитячої звуковимови, розвитку різних сторін мовленнєвого слуху**, що забезпечує успішне *аудіювання* і правильне *говоріння*. У цій роботі маємо враховувати такі основні моменти: *по-перше*, до школи приходить частина дітей-шестирічок з недосконало сформованими органами мовлення, з так званими, органічними вадами вимови. Вони потребують кваліфікованої логопедичної допомоги, яку з відомих причин не завжди, особливо в сільській місцевості, зможуть отримати. Тому вихователі дошкільних закладів мають опанувати основні прийоми постановки в дитячій вимові тих чи інших проблемних звуків; *по-друге*, у групі, де виховання здійснюється українською мовою, приходить частина дітей, які в сімейному оточенні спілкуються іншою мовою – російською, угорською, польською, кримськотатарською та ін. У цих випадках вихователь обов'язково має враховувати, що рівень аудіювання у таких дітей буде набагато нижчим, ніж у їхніх українськомовних ровесників. *По-третє*, не можемо не брати до уваги впливів на дитячу вимову діалектного середовища, яке в різних регіонах України має свої особливості.

Нагадаємо про найважливіші правила вимовляння звуків, характерних для української літературної мови.

Голосні звуки в українській мові здебільшого вимовляються чітко, повноголосно, не піддаючись як у наголошеній, так і в ненаголошеній позиціях помітній редуції (скороченню). Це стосується голосних [а, о, у, і]. Наприклад, у словах *молоко, корова, ріка, русалка* та ін. ці звуки і під наголосом, і в переднаголошених та післянаголошених складах вимовляються практично однаково – чітко, без будь-якого наближення до інших звуків. Тому наявність у дітей з російськомовних сімей так званого „акання” – „карова”, „сабака”, „вагонь” тощо помітно знижує його культуру у сфері звуковимовляння і навіть може негативно впливати на розуміння висловленого.

З-поміж голосних взаємно наближаються у вимові тільки звуки [е] та [и] в ненаголошеній позиції: *с[еи]ло, л[иe]мон, з[еи]мля* та ін. Тому чітке вимовляння цих звуків, особливо це спостерігається під впливом графіки під час читання, звичайно, є помітним для українського слухача, однак істотно не впливає на розуміння почутого і на загальну мовленнєву культуру такою мірою, як це маємо у наведених вище прикладах зі звуком [о].

У системі приголосних вихователі мають пам'ятати про таку важливу особливість української мови, як збереження дзвінкості парних дзвінких звуків [б, г, ґ, д, д', ж, з, з', дж, дз, дз'] у кінці слів і в позиції перед наступним глухим звуком. Наприклад, у словах *дід, віз, лід, діжка, казка, слизько, їдьте, гедзь* ці звуки не можна замінювати парними глухими, як це, наприклад, є нормою у російській і польській мовах. Тільки в небагатьох словах допускається „оглушення” дзвінкого приголосного [г] – ле [х] ко, во [х] ко, ми [х] тіти.

Важливим умінням щодо звуків мовлення є **опанування дітьми елементарного звукового аналізу нескладних за будовою слів**. Під елементарним звуковим аналізом треба розуміти уміння послідовно і правильно назвати в слові звуки. Наприклад: дим – [д и м], дім – [д' і м], лось – [л о с'], літо – [л' і т о], [л' а л' к а].

У цій роботі важливо навчити дітей розрізняти звуки на слух, правильно відтворювати парні твердий та м'який приголосні звуки заздалегідь до того, як вони ознайомляться з відповідною буквою, якою ці два різні звуки позначаються. Якщо, скажімо, дитина чує у слові *лимон* перший звук [л], а в слові *літак* – звук [л'] і коротко, без призвуку голосного звука, їх відтворює, то можна бути певним, що в майбутньому шкільному навчанні у неї не буде проблеми в опануванні і читання, і грамотного письма.

Серед дітей дошкільного віку і шестирічних першокласників поширеною є гра-змагання в доборі якомога більшої кількості слів на певну літеру. Буде дуже добре, якщо в основі цієї гри було покладено і звуки: „Доберіть слова, які розпочинаються звуком [н] – *небо, намисто, наші, Наталка, новий*”. „А тепер доберіть слова, в яких на початку вимовляється звук [н'] – *ніс, Ніна, кінь, ніжний*. Візьмімо до уваги, що в будь-яких вправляннях, в основі яких лежить добір слів за певною фонетичною ознакою (за кількістю звуків, складів, першим чи останнім звуком у слові, наголошеним звуком тощо) доцільно спонукати і спрямовувати дітей до того, щоб вони добирали слова, які належать до різних частин мови, не вживаючи, звичайно, цього терміна, але орієнтуючи їх на різні лексико-граматичні питання та відповідну семантику слів. Наприклад: „Доберіть слова зі звуком [л'], які відповідають на питання: *що?* – назва місяця (*лютий*), пора року (*літо*); *хто?* – (*вихователька, лікар*); *який?* (*лівий, кольоровий*); *що робить?* (*малює, літає*) тощо”.

Слід мати на увазі, що вправи на добір слів із заданим початковим чи кінцевим звуком, на впізнавання заданого звука в середині слів треба розглядати як частковий звуковий аналіз слова, що є надзвичайно важливим підготовчим умінням на шляху до повного звукового аналізу – послідовного і автономного називання звуків у почутих словах. Не можна при цьому обминати відомі дітям загальнонавчальні слова, до складу яких входять „проблемні” щодо вимовлення звуку – *жук, машина, коза, гудзик, дзьоб* та ін.

Наступна проблема, пов'язана з мовленнєвим розвитком дошкільників, стосується поповнення їхнього словникового запасу. Успішне збагачення, уточнення й активізація дитячого словника може бути забезпечене шляхом застосування цілої низки спеціальних, відомих у методиці навчання мови, вправ, з-поміж яких найдоступнішими і найпродуктивнішими для застосування в роботі з дошкільниками, на наш погляд, є **словниково-логічні** вправи. Їх результативність полягає не тільки в кількісному нарощуванні словникового запасу дітей, а й у їхньому загальному розумовому розвитку, в умінні розв'язувати прості логічні задачі, що постійно постають перед дітьми 3-5-річного віку у процесі пізнання ними навколишнього світу. Наприклад, знаючи, що *малина, смородина, агрус* – це *кущові ягоди*, діти легко віднесуть за зовнішніми ознаками і ті, що побачать уперше, скажімо, *калину, чорноплідну горобину, порічки*. Або, маючи в своєму словниковому запасі загальну (родову) назву *метали*, яка стосується добре відомих дітям її видових назв (*залізо, золото, срібло*), діти віднесуть до металів за зовнішніми фізичними ознаками і *сталь, алюміній, мідь* тощо.

Отже, словниково-логічні вправи на взаємне співвідношення родових (загальних) і видових (часткових) понять, вилучення „зайвого” з ряду однорідних понять (слів), на доповнення, поширення логічного ряду, протиставлення предметів за певними ознаками (зовнішніми і внутрішніми) є одним із простих для застосування навіть у домашніх умовах, у побуті дуже ефективним засобом загальнорозумового і, зокрема, мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку.

Наведемо низку доступних для 5-6-річних дітей загальних (родових) назв, коло яких можна поступово розширювати за рахунок усе нових видових, конкретних найменувань чи ознак:

гриби – це *опеньки, лисички, маслюки, підосичники, грузді* ...

ягоди – це *малина, смородина, ожина, полуниця, суниця* ...

овочі – це *помідор, огірок, картопля, цибуля, гарбуз, капуста* ...

меблі – це *стіл, стілець, шафа, диван, тумбочка, табуретка* ...

одяг – це *пальто, плащ, сорочка, штани, кофта, светр* ...

Перелік цих логічних рядів можна продовжити такими родовими назвами, як: *взуття, навчальне приладдя, посуд, птахи, комахи, звірі, музичні інструменти, квіти, дерева, куці* та ін.

Треба не забувати, що під поняття *родові* і *видові* назви підпадають і прикметникові форми, що характеризують добре відомі дітям предмети з різних боків: кольору, смаку, розміру, форми, матеріалу, ваги, різних фізичних якостей. Тому, користуючись назвами ознак предметів, можна пропонувати дітям виконати цілу низку словниково-логічних вправ, в основі яких лежать важливі розумові операції зіставлення і протиставлення, вилучення „зайвого”, продовження логічних рядів, всебічної характеристики добре знайомих дітям предметів, явищ, природних об'єктів. Наприклад:

– Продовжіть речення:

Помідор червоний, а огірок ...

Глечик із глини, а стіл ...

Річка широка, а струмок ...

Море глибоке, а струмок ...

– Поміркуй і скажи, що чим роблять:

Ручкою пишуть, а пензликом ...

Лопатою копають, а граблями ...

– Доповни сказане за змістом:

Сорока стрекоче, а зозуля ...

Соловей тьохкає, а ворона ...

У курки курча, а в качки ...

В овечки ягня, а в кози ...

– Вилучи зайве слово:

Олівець, пенал, ручка, зошит, молоток, лінійка.

Картопля, слива, гарбуз, цибуля, помідор, огірок.

Широкий, довгий, глибокий, вузький, солодкий.

– Упізнай предмет за цими словами:

Він білий, силучий, солодкий.

Вона рідка, прозора, чиста, смачна, джерельна.

Безумовно, з приходом дитини до школи зміст початкового навчання рідної мови та інших навчальних предметів просуватиме її у пізнанні навколишнього світу і не обмежуватиметься сприйняттям й усвідомленням суто зовнішніх ознак предметів і явищ. Навчальні тексти букваря, читанки, підручників з природознавства, математики вводитимуть учнів у внутрішній світ предметів живої і неживої природи. Вони поступово почнуть вирізняти з-поміж різних ознак не тільки зовнішні (колір, розмір, вагу, смак, красивий, чорнявий, голубоокий тощо), а й внутрішні, такі, що відображають риси характеру, спосіб пересування, силу та ін. Наприклад: швидкий – повільний, сміливий – боязливий, щедрий – скупий, ввічливий – нечемний тощо. У спілкуванні з дорослими дошкільники повинні мати можливість активно вживати в своєму українському мовленні ті слова, які в шкільному навчанні стануть для них загальнозживаними на різних уроках, скажімо: *олівець, гумка, фарби, пензлик, термометр, папір, крейда, портфель, годинник, хвилинка, червоний* та ін. Засвоєння дітьми цієї навчальної та іншої лексики в українському звучанні позбавить учителя в процесі шкільного навчання необхідності витратити навчальний час на переучування, усунування з дитячого мовлення ненормативних слів, введення до їхнього словника власне української лексики.

Робота над реченням як основа розвитку говоріння. Проводиться вона виключно в усній формі, тому й сприяє передусім умінню висловлюватись. Найголовніше аудіативне вміння щодо речення полягає у виділенні речень з мовленнєвого потоку. Діти мають усвідомити, що люди висловлюються, спілкуються між собою за допомогою речень. Тільки в реченні може бути висловлена певна думка. Хоча речення в мовленні зв'язані між собою, все ж їх можна виокремити, орієнтуючись на завершеність думки та інтонації. Вправи, спрямовані на вироблення у дітей уміння виділяти почуті речення з мовленнєвого потоку. Сприятимуть усвідомленню ними найістотнішої ознаки цієї основної одиниці мови і мовлення, удосконалюватимуть мовленнєвий слух, зокрема інтонаційний, формуватимуть граматично правильне мовлення.

1. Послухайте уважно. Скажіть, скільки речень ви почули. Повторіть останнє речення.

– *Весною ми пішли до лісу. Там кожне дерево співало свою пісню.*

– *Поблискують черешеньки в листі зелененькім. Черешеньки ваблять очі діточкам маленькім.*

– *Був морозний ранок. Кругом тиша. Раптом у шибку хтось постукав.*

2. Вправи на розрізнення завершених і незавершених речень спрямовані на усвідомлення дітьми інтонаційної і змістової цілісності речення. У випадках, коли речення є розрізнені за змістом, то їх завершення може мати різні варіанти, до реалізації яких слід заохочувати дітей, показуючи їм різні можливості змістової сполучуваності слів. Наприклад:

Петрик пасе на лузі (гусей, теля, козу, корову, овець).

Корисними для розвитку говоріння є вправи на завершення складних речень. Вони розвивають у дітей асоціативне мислення, спонукають до добору відповідних слів і надання їм відповідної граматичної форми.

Доповніть речення.

Ми пішли до лісу, щоб ...

Діти припинили гру, бо ...

Більше простору для дитячої мовленнєвої творчості дають вправи, які лише узагальнено орієнтують на побудову речень, наприклад:

– Складіть речення, щоб у ньому були слова:

а) *мама, спекла;*

б) *тато, наловив;*

в) *бабуся, рукавички;*

Пропоновані вправи, безумовно, не вичерпують усіх можливостей розвитку мовлення дошкільників, але вони можуть слугувати певним орієнтиром для групової й індивідуальної роботи з дітьми щодо удосконалення їхньої звуковимови і фонетичного слуху, збагачення й активізації словникового запасу, формування граматично правильного мовлення.

Ідучи до школи, шестирічні діти мають володіти такими вміннями:

- говорити чітко, виразно і правильно;
- спілкуватися з дорослими і між собою, дотримуючись правил ввічливості;
- звертаючись до дорослих і ровесників, вживати кличну форму імені, загальної назви (тату, мамо, бабусю, дідусю, сестричко, братику), слова ввічливості;
- уміти розповісти про себе, про своїх членів родини без тривалих пауз і повторень;
- розповідати про улюблених домашніх тварин, іграшки, усно їх описувати;
- розрізняти на слух вірш, казку, оповідання;
- переказувати близько до почутого казку (уривок казки), читати вірші напам'ять, відповідно їх інтонуючи;
- домислювати кінцівку дитячого оповідання, казки (фантазувати).

Опанування дошкільниками зазначених умінь створить надійний ґрунт для їхнього успішного шкільного навчання, найважливішою передумовою якого є розвинене дитяче мовлення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вашуленко М. С. Навчання грамоти в 1 кл. : посіб для вчителя / М. С. Вашуленко. – К. : Освіта, 2002. – 176 с.
2. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі : метод. посіб. / М. С. Вашуленко. – К. : Освіта, 2006. – 268 с.
3. Гудзик І. П. Аудіювання українською мовою : посіб / І. П. Гудзик. – К. : Педагогічна думка, 2003. – 144 с.
4. Галькова Н. Д. Цели и содержание обучения говорению в начальной школе / Н. Д. Галькова, М. Б. Чепцова. – М., 1995. – 235 с.
5. Джежелей О. В. Навчаємо слухати, говорити, читати / О. В. Джежелей, О. М. Коваленко, А. А. Ємець // Початкова школа. – 1994. – № 6. – С. 17–26.
6. Эльконин Д. Б. Как учить детей читать / Д. Б. Эльконин. – М. : Знание, 1976. – 64 с.
7. Преимущество и перспективность в обучении русскому языку : сб. статей из опыта работы : пособие для учителей [сост. А. М. Матвеева]. – М. : Просвещение, 1982. – 128 с.
7. Сухомлинский В. А. Избранные педагогические сочинения : в 3-х т. Т. 1 / сост. О. С. Богданова, В. З. Смаль. – М. : Педагогика, 1979. – 560 с.
8. Хорошковська О. Н. Розвиток мовлення і підготовка до засвоєння грамоти / О. Н. Хорошковська // Початкова школа. – 2001. – № 5. – С. 32–37.

Анотація Н.С.Вашуленко

Речевое развитие дошкольников – залог успеха обучения младших школьников

В статье речь идёт о важнейших составляющих правильной речи дошкольников, которая является важнейшей предпосылкой успешной школьной учёбы. Даны советы воспитателям по вопросам подготовки детей к изучению родного языка в школе.

Ключевые слова: *речевое развитие; фонетический слух; звуковой анализ; обогащение словарного запаса; грамматически правильная речь.*

Summary M.S.Vashulenko

Language Development of Preschool Children – Important Precondition of Success of the Young Schoolchildren

The important components of correct communication of preschool children, that are the most important precondition of successful school learning are analyzed in the article. The recommendations for educators on questions of children training to the mother language learning at school are given.

Key words: *language development, phonetic hearing, sound analysis, vocabulary enriching, grammatically correct communication.*

Дата надходження статті:

„2” вересня 2011 р.